

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОВАЛЬОВ БОГДАН ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 502.131.1 (043.3)

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ УМОВ
СТАЛОГО СПОСОБУ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування та охорони
навколишнього середовища

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському державному університеті Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент
Шевцова Світлана Вікторівна,
Сумський державний університет,
доцент кафедри економіки.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Кривенко Лариса Володимирівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Українська академія банківської справи
Національного банку України»,
завідувач кафедри теоретичної та
прикладної економіки;

кандидат економічних наук, старший
науковий співробітник
Жарова Любов Валеріївна,
Державна установа «Інститут економіки
природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України»,
провідний науковий співробітник відділу
економічних проблем екологічної політики
та сталого розвитку.

Захист відбудеться “21” жовтня 2011 р. о 17 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.051.01 Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, ауд. М-209.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

Автореферат розісланий “___” вересня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Таранюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За останні півсторіччя значно змінилися обсяги та структура споживання людством матеріальних благ та послуг; попит людства на ресурси планети більше ніж подвоївся в результаті збільшення населення та зростання індивідуального споживання. Сучасний спосіб життєдіяльності людини не відповідає принципам сталого розвитку, а тому призводить до погіршення соціальної, економічної та екологічної сфер життєдіяльності людини. Крім того, існуючі методи оцінки рівня, якості життя, стану навколишнього природного середовища та сталого розвитку шляхом розрахунку агрегованих індексів та інтегральних індикаторів не дають можливості повною мірою оцінити сталий спосіб життєдіяльності населення і здійснювати управління цим процесом. Тому проблема розроблення еколого-економічного інструментарію формування умов сталого способу життєдіяльності є нагальною проблемою сьогодення.

Проблемі формування сталого способу життєдіяльності (від англ. *sustainable lifestyle*) присвячені праці таких зарубіжних науковців, як: С. Карлссон (S. Karlsson), А. Даль (A. Dahl), Е. Сартезакіс (E. Sartezakis), Е. Гілдж (A. Gilg), С. Бар (S. Barr), Н. Форд (N. Ford), А. Найт (A. Knight) та інші. Проте у працях вітчизняних вчених дефініція «сталий спосіб життєдіяльності» практично не зустрічається, частіше за все її ототожнюють з категоріями «якість життя» та «рівень життя». Питанням розроблення науково-методичних підходів до оцінки рівня та якості життя населення присвячені праці українських (І. І. Проніна, Л. І. Сисак, Ф. В. Узунов, С. О. Тридід, О. В. Рєвнівцева, О. Ю. Мірошніченко, Л. В. Старченко та ін.) та російських (Н. Є. Тихонова, Н. М. Давидова, І. П. Попова, Л. О. Беляєва, С. А. Айвазян та ін.) науковців. Поряд із, безумовно, сильними сторонами даних методик, такими, як широкий спектр показників, способи агрегування та ін., існують і певні недоліки, зокрема, при розрахунку більшості індексів та індикаторів не враховується екологічна компонента.

Актуальність зазначених питань зумовила вибір теми дисертаційного дослідження, його структуру, цілі та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика дисертаційного дослідження входить до державних, галузевих та регіональних наукових програм і тем. Дисертаційна робота виконана відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2006 р. № 1001) та Основних напрямків державної політики України в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (Постанова Верховної Ради України № 188/98-вр від 05.03.1998 р.).

Дисертаційне дослідження виконано в межах *науково-дослідних робіт* Сумського державного університету Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, зокрема: «Фундаментальні основи забезпечення стійкого розвитку при переході до інформаційного суспільства» (номер державної реєстрації 0108U000670), де автором проаналізовано соціально-економічні трансформації способу життєдіяльності суспільства на основі вітчизняного досвіду ведення господарської діяльності на окремо взятій території.

Наукові результати також були використані в навчальному процесі при підготовці курсів лекцій «Теорія сталого соціально-економічного розвитку», «Економіка довкілля» та «Організаційно-економічний механізм екологізації виробництва».

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в розробленні еколого-економічного інструментарію формування умов сталого способу життєдіяльності на основі науково-методичних підходів до оцінки та управління сталим способом життєдіяльності. Для досягнення цієї мети в дисертації були поставлені такі завдання:

- проаналізувати теоретичні та методичні підходи до оцінки екологічно сталого розвитку та визначити фактори, які впливають на формування сталого способу життєдіяльності;

- розробити науково-методичні підходи до оцінки сталого способу життєдіяльності з урахуванням соціальних, економічних та екологічних факторів;

- сформувати систему показників для розрахунку індексу сталого способу життєдіяльності $I_{ССЖ}$ та розробити критеріальну базу оцінки сталого способу життєдіяльності та його складових;

- оцінити рівень сталого способу життєдіяльності населення регіонів України на основі $I_{ССЖ}$ за період 2006–2009 рр.;

- удосконалити методичні підходи до формування організаційно-економічного механізму управління сталим способом життєдіяльності населення регіону;

- розробити комплекс заходів щодо підвищення рівня сталого способу життєдіяльності населення регіону.

Об'єктом дослідження є процеси розроблення та вдосконалення еколого-економічного інструментарію формування умов сталого способу життєдіяльності.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та наукові підходи щодо формування умов сталого способу життєдіяльності.

Методи дослідження. Теоретичним та методичним підґрунтям дисертаційної роботи є методи наукового пізнання, зокрема системного підходу, аналізу, поєднання теоретичного та емпіричного підходів,

фундаментальні положення сталого розвитку, економіки природокористування та фундаментальні положення економічної теорії.

Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань дисертаційного дослідження були використані: метод логічного узагальнення – при виявленні соціо-еколого-економічних факторів формування сталого способу життєдіяльності; економіко-статистичні методи та системно-структурний аналіз – при формуванні ієрархічної системи показників оцінки сталого способу життєдіяльності; методи економіко-математичного моделювання – при прогнозуванні індексу сталого способу життєдіяльності населення та інтегральних індикаторів складових компонент.

Для проведення емпіричних досліджень використовувалися економітричні методи аналізу вихідної бази даних за допомогою пакетів прикладних програм STATISTICA, SPSS.

Вихідними джерелами дослідження були законодавчі та нормативні акти, монографії та наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, публікації у періодичних виданнях, а також статистичні дані Державного комітету статистики України, головних управлінь статистики областей України, державних управлінь охорони навколишнього природного середовища областей України, головних управлінь юстиції областей України, які були зібрані, оброблені й узагальнені особисто автором.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:
вперше:

- розроблено науково-методичний підхід до оцінки сталого способу життєдіяльності, який ґрунтується на використанні векторної моделі з трьома рівнями агрегування інтегральних, синтетичних і простих показників та можливості врахування різної значущості соціальної, економічної та екологічної компонент сталого способу життєдіяльності;

удосконалено:

- науково-методичні підходи до визначення результуючого індексу сталого способу життєдіяльності, які, на відміну від існуючих, базуються на розрахунку вагових коефіцієнтів Фішберна та можливості вибору різної пріоритетності соціальної, економічної та екологічної компонент сталого способу життєдіяльності;

- методичні підходи до формування інформаційного наповнення векторної моделі оцінки сталого способу життєдіяльності, що, на відміну від існуючих, враховують взаємозв'язок між показниками та фактор їх дублювання;

- методичні підходи до формування організаційно-економічного механізму управління сталим способом життєдіяльності, які, на відміну від існуючих, враховують регіональні особливості формування умов сталого способу життєдіяльності;

дістали подальшого розвитку:

- науково-теоретичний підхід до визначення сутності дефініції «сталий спосіб життєдіяльності», який, на відміну від існуючих, враховує соціально-етичну компоненту життєдіяльності людини;

- науково-теоретичні підходи до визначення взаємозв'язків та співвідношень категорії «сталий спосіб життєдіяльності» з іншими соціальними, економічними та психологічними категоріями (такими, як якість, рівень та стиль життя), які, на відміну від існуючих, враховують екологічні чинники життєдіяльності людини.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення дисертаційного дослідження доведені до рівня методичних положень та практичних рекомендацій. Результати дисертаційної роботи використані в роботі Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Сумській області (довідка від 12.04.2011 р.), СФ ВАТ «Український науковий центр технічної екології» (акт від 21.01.2010 р.). Також результати дисертації знайшли відображення в навчальному процесі Сумського державного університету (акт від 11.04.2011 р.)

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, в якій автором розроблено еколого-економічний інструментарій формування умов сталого способу життєдіяльності. Наукові положення, результати та висновки дисертаційної роботи, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, до дисертаційної роботи увійшли лише ті положення, що є результатом особистого дослідження здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації апробовані на наукових та науково-практичних конференціях різних рівнів, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та шляхи вдосконалення економічного механізму підприємницької діяльності» (м. Жовті Води, 2009); 10-й Міжнародній науково-практичній конференції «Усвідомлення Культури – запорука відновлення суспільства. Внесок сучасної науки в загальнолюдську культуру» (м. Севастополь, 2009); 2-й Міжнародній науковій конференції «Соціально-економічні трансформації: досвід вітчизняної історії» (м. Суми, 2009); Всеукраїнській щорічній науковій конференції «Екологічний менеджмент у загальній системі управління» (м. Суми, 2010); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Краєзнавство: науково-методичний та практичний аспекти» (м. Суми, 2010); 3-му Міжнародному інноваційному форумі (ІФ-03) «Інноваційна Росія: досвід регіонального розвитку» (м. Курськ, 2010); 3-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Екологічний менеджмент як складова частина сталого розвитку» (м. Донецьк, 2011).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 13 наукових праць (8 з яких належить особисто автору), у тому числі 5 статей (з них 1 у співавторстві) у наукових фахових виданнях, 2 розділи у колективних монографіях. Загальний обсяг публікацій з теми дисертації становить 4,36 друк. арк., з них особисто автору належить 3,59 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел із 210 найменувань. Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінок (у т.ч. обсяг основного тексту 171 сторінок), зокрема, 54 таблиці та 18 рисунків, які займають 30 сторінок, додатки на 18 сторінках, список використаних джерел на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт та предмет дисертаційного дослідження, а також відображено наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів, отриманих автором.

У першому розділі «*Теоретико-методологічний аналіз передумов формування сталого способу життєдіяльності*» проаналізовано теоретичні та методичні підходи до оцінки екологічно сталого розвитку, встановлено та проаналізовано взаємозв'язки в системі «людина – економіка – навколишнє природне середовище», проаналізовано підходи до соціальної організації при формуванні умов сталого способу життєдіяльності.

На основі проведеного аналізу існуючих індексів сталого розвитку було визначено фактори, які враховуються кожною з методик при оцінці даного процесу. Соціальні фактори стосуються таких сфер життєдіяльності людини, як здоров'я, освіта, відпочинок, та враховують народжуваність, тривалість життя, безробіття, соціальні витрати держави, якість та безпеку життя, інституціональний та людський розвиток. Економічні фактори відображають конкурентоспроможність розвитку, рівень економічної свободи, рівень життя, підприємницьку діяльність, ринок праці, інноваційно-інвестиційні можливості та інше. Крім соціальних та економічних факторів, більшість індексів містять інтегральні показники екологічної складової, яка відображає стан екосистем, продуктивність біоти, екологічне навантаження, управління станом навколишнього природного середовища. Встановлено, що питання забезпечення сталого розвитку в практичній площині неможливо розглядати без виявлення спрямованості цього розвитку, тобто його домінанти. Очевидно, що такою домінантою, фактором, передумовою, об'єктом і суб'єктом одночасно є людина, оскільки без людини втрачається сенс концепції сталого розвитку.

На підставі аналізу понятійно-концептуального поля дослідження категорії «сталий спосіб життєдіяльності» було визначено взаємозв'язки та співвідношення цієї категорії з іншими соціальними, економічними та психологічними категоріями (такими, як якість, рівень та стиль життя) з урахуванням екологічних чинників життєдіяльності людини. Встановлено, що категорія «сталий спосіб життєдіяльності» є системоутворюючою і включає в себе перераховані категорії. В дисертації викладено авторське трактування терміну «сталий спосіб життєдіяльності», під яким розуміється спосіб життєдіяльності та поведінки соціуму, що сприяє формуванню високої етичності та культури, підвищенню рівня і якості життя, раціональному використанню природних ресурсів і зниженню природоємності продукції та послуг, не ставлячи при цьому під загрозу потенційні потреби майбутніх поколінь.

На підставі виявлених взаємозв'язків між показниками видатків на соціальні заходи, інноваційну діяльність, викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та захворюваності населення було встановлено існування взаємозалежності між соціальними, економічними та екологічними показниками в системі «людина – економіка – навколишнє природне середовище». На основі вітчизняного досвіду ведення ефективної господарської діяльності на окремо взятій території було проаналізовано основні принципи соціальної організації в контексті формування умов сталого способу життєдіяльності та визначено основні напрямки використання цього досвіду інноваційними підприємствами, закладами освіти та екологічними організаціями.

Виявлено, що сталий спосіб життєдіяльності є невід'ємною складовою сталого розвитку, а тому потребує розроблення науково-методичних підходів до оцінки та управління.

У другому розділі *«Науково-методичні підходи до оцінки сталого способу життєдіяльності»* сформовано векторну модель оцінки сталого способу життєдіяльності на основі комплексу соціальних, екологічних та економічних факторів, проаналізовано методичні підходи до формування інформаційного наповнення векторної моделі оцінки сталого способу життєдіяльності, розроблено систему показників оцінки сталого способу життєдіяльності населення.

На підставі проведеного аналізу методів оцінки сталого розвитку та виявленого взаємозв'язку між соціальними, економічними та екологічними показниками у системі «людина – економіка – НПС» з урахуванням принципів сталого розвитку запропоновано векторну модель оцінки сталого способу життєдіяльності як ключової складової сталого розвитку на основі трьох груп факторів: соціальних, економічних та екологічних.

Процедуру агрегування показників сталого способу життєдіяльності пропонується проводити за такими етапами, попередньо нормалізувавши їх значення за стандартною методикою (рис. 1).

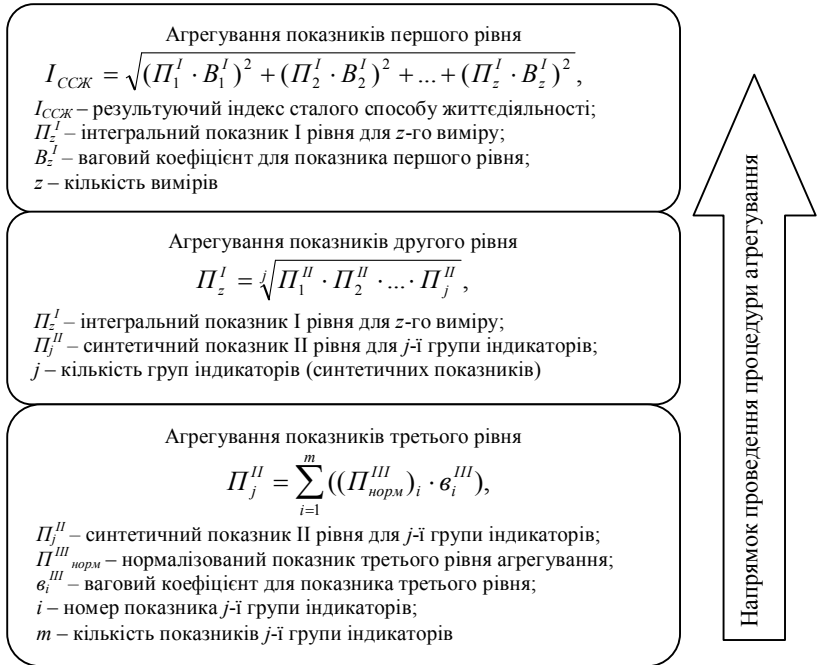

Рис. 1. Етапи агрегування показників сталого способу життєдіяльності

Згідно з векторною моделлю сталий спосіб життєдіяльності оцінюється на основі розрахунку відповідного індексу ($I_{CCЖ}$) у тривимірній соціо-еколого-економічній системі координат. Індекс $I_{CCЖ}$ розраховується як довжина вектора, що утворений векторами соціального, економічного та екологічного виміру, які відображають рівень сталого способу життєдіяльності у відповідних підсистемах системи «людина – економіка – НПС», тобто соціальній, економічній та екологічній.

У результаті проведеного аналізу індексів та індикаторів соціально-економічного і сталого розвитку, а також якості життя та соціального благополуччя було сформовано попередні набори соціальних, економічних та екологічних показників, які задовольняють встановлені критерії відбору і дають можливість достатньою мірою оцінити сталий спосіб життєдіяльності.

До складу цього набору увійшло 45 показників: 19 соціальних, 14 економічних та 12 екологічних.

Проведена редукція попереднього набору соціальних, економічних та екологічних показників дала можливість виявити сильні та значущі взаємні зв'язки між показниками відповідних груп індикаторів і відібрати з кожної пари, трійки і т.д. тісно пов'язаних між собою показників по одному представнику, який найповніше відображає сталий спосіб життєдіяльності населення. До складу остаточного набору увійшло 25 показників, які розподілені таким чином (табл. 1).

Таблиця 1
Інформаційне наповнення векторної моделі $I_{ССЖ}$

Назва виміру	Група індикаторів	Назва показника
Соціальний	Етичність та культура населення	Кількість зареєстрованих розлучень
		Коефіцієнт злочинності
		Кількість відвідувань закладів культури і мистецтва
	Освіченість населення	Кількість навчальних закладів
		Частка освіченого населення
		Кількість фахівців вищої кваліфікації
	Здоров'я населення	Захворюваність населення
		Кількість померлих
		Середня очікувана тривалість життя
	Соціальний добробут населення	Середньорічний рівень безробіття
		Забезпечення населення житлом
Економічний	Доходи та витрати населення	Середньодушовий дохід
		Децильний коефіцієнт
	Виробничі можливості	Енергоємність ВРП
	Зовнішньоекономічні та інвестиційні можливості	Обсяг експорту товарів та послуг
	Підприємницька активність	Кількість суб'єктів ЄДРПОУ
Екологічний	Вплив на екосистеми	Обсяги викидів пересувними та стаціонарними джерелами
		Частка забруднених вод
		Споживання свіжої води
		Частка рекультивованих земель
		Частка відтворених лісів
	Участь в екологічних проєктах	Частка еко-орієнтованих організацій
		Фінансування природоохоронних заходів
	Природоємність продукції	Водоемність ВРП
		Нафто- та газоемність ВРП

У третьому розділі «*Формування організаційно-економічного механізму управління сталим способом життєдіяльності*» розроблено критеріальну базу оцінки і алгоритм діагностики сталого способу життєдіяльності та його складових, визначено та оцінено рівень сталого способу життєдіяльності населення регіонів України, сформовано організаційно-економічний механізм управління сталим способом життєдіяльності.

На підставі розрахованих максимальних I_M та мінімальних I_m значень синтетичних, інтегральних показників та індексу сталого способу життєдіяльності, а також враховуючи розраховану кількість груп та довжину інтервалів, розроблено критеріальну базу оцінки сталого способу життєдіяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Критеріальна база оцінки сталого способу життєдіяльності

Діапазон значень індексу сталого способу життєдіяльності	Рівень сталого способу життєдіяльності
$5/6 \cdot I_M \leq I_{CCЖ} \leq I_M$ $0,51 \leq I_{CCЖ} \leq 0,612$	Надвисокий
$4/6 \cdot I_M \leq I_{CCЖ} < 5/6 \cdot I_M$ $0,408 \leq I_{CCЖ} < 0,51$	Високий
$3/6 \cdot I_M \leq I_{CCЖ} < 4/6 \cdot I_M$ $0,306 \leq I_{CCЖ} < 0,408$	Вищий за середній
$2/6 \cdot I_M \leq I_{CCЖ} < 3/6 \cdot I_M$ $0,204 \leq I_{CCЖ} < 0,306$	Середній
$1/6 \cdot I_M \leq I_{CCЖ} < 2/6 \cdot I_M$ $0,102 \leq I_{CCЖ} < 0,204$	Нижчий за середній
$I_m < I_{CCЖ} < 1/6 \cdot I_M$ $0 < I_{CCЖ} < 0,102$	Низький

До групи областей з надвисоким рівнем сталого способу життєдіяльності увійдуть регіони, значення індексу яких потрапляє в інтервал від 0,51 до 0,612; до групи областей з високим рівнем – інтервал від 0,408 включно до 0,51, не включаючи; до групи областей з рівнем, вищим за середній, – інтервал від 0,306 включно до 0,408, не включаючи; до групи областей із середнім рівнем – інтервал від 0,204 включно до 0,306, не включаючи; до групи областей з рівнем, нижчим за середній, – інтервал від 0,102 включно до 0,204, не включаючи; до групи областей з низьким рівнем – інтервал від 0 до 0,102, не включаючи. Аналогічно було розроблено критеріальну базу оцінки інтегральних та синтетичних показників.

З використанням запропонованого науково-методичного підходу до оцінки сталого способу життєдіяльності, сформованого набору соціальних,

економічних та екологічних показників було проведено розрахунок синтетичних, інтегральних показників та індексу сталого способу життєдіяльності для 25 областей України в період 2006–2009 рр. (табл. 3).

Таблиця 3
Динаміка індексу сталого способу життєдіяльності $I_{ССЖ}$ у 2006–2009 рр.

Регіон	2006	2007	2008	2009
АР Крим	0,273	0,272	0,251	0,251
Вінницька	0,265	0,234	0,217	0,233
Волинська	0,254	0,238	0,213	0,248
Дніпропетровська	0,301	0,308	0,298	0,292
Донецька	0,262	0,264	0,246	0,254
Житомирська	0,217	0,206	0,186	0,190
Закарпатська	0,292	0,283	0,260	0,284
Запорізька	0,258	0,247	0,181	0,264
Івано-Франківська	0,304	0,301	0,273	0,312
Київська	0,245	0,253	0,233	0,257
Кіровоградська	0,201	0,201	0,191	0,169
Луганська	0,248	0,230	0,230	0,243
Львівська	0,333	0,343	0,315	0,323
Миколаївська	0,243	0,235	0,212	0,267
Одеська	0,277	0,290	0,270	0,282
Полтавська	0,299	0,280	0,250	0,256
Рівненська	0,256	0,241	0,196	0,241
Сумська	0,226	0,220	0,263	0,223
Тернопільська	0,271	0,291	0,262	0,318
Харківська	0,294	0,292	0,256	0,312
Херсонська	0,188	0,189	0,183	0,198
Хмельницька	0,249	0,251	0,223	0,264
Черкаська	0,229	0,233	0,190	0,217
Чернівецька	0,241	0,242	0,230	0,221
Чернігівська	0,251	0,232	0,225	0,243

На основі проведених розрахунків індексу сталого способу життєдіяльності для 25 регіонів було сформовано рейтинг областей України. Аналіз динаміки рейтингових місць регіонів відповідно до рівня сталого способу життєдіяльності дав можливість виявити позитивні та негативні тенденції і величину коливання рейтингового місця регіону Δ , який знаходиться як різниця номерів найкращої та найгіршої позицій області в досліджуваному періоді (табл. 4).

Необхідно відмітити, що в 68% регіонів України спостерігається тенденція до зниження рівня сталого способу життєдіяльності у 2006–2009 рр. Явним лідером рейтингу регіонів є Львівська область, оскільки впродовж усього досліджуваного періоду вона зберегла перше місце, тобто величина відхилення Δ дорівнює 0.

Таблиця 4
Динаміка рейтингових місць регіонів України в 2006–2009 рр.

Регіон	Рейтингові місця				Тенденція	Δ
	2006	2007	2008	2009		
АР Крим	8	9	9	14	↓	6
Вінницька	10	18	17	19	↓	9
Волинська	14	16	18	15	↓	4
Дніпропетровська	3	2	2	5	↓	3
Донецька	11	10	11	13	↓	3
Житомирська	23	23	23	24	↓	1
Закарпатська	6	7	7	6	↓	1
Запорізька	12	13	25	10	↑	15
Івано-Франківська	2	3	3	3	↓	1
Київська	18	11	12	11	↑	7
Кіровоградська	24	24	21	25	↓	4
Луганська	17	21	13	17	↓	8
Львівська	1	1	1	1	—	0
Миколаївська	19	17	19	8	↑	11
Одеська	7	6	4	7	↓	3
Полтавська	4	8	10	12	↓	8
Рівненська	13	15	20	18	↓	7
Сумська	22	22	5	20	↑	17
Тернопільська	9	5	6	2	↑	7
Харківська	5	4	8	4	↑	4
Херсонська	25	25	24	23	↑	2
Хмельницька	16	12	16	9	↑	7
Черкаська	21	19	22	22	↓	3
Чернівецька	20	14	14	21	↓	7
Чернігівська	15	20	15	16	↓	5

Також відносно стабільність у рейтингу мали Івано-Франківська, Закарпатська, Житомирська ($\Delta=1$), Херсонська ($\Delta=2$), Дніпропетровська, Донецька, Одеська та Черкаська області ($\Delta=3$), оскільки величина коливання рейтингового місця становить від 1 до 3 позицій. Найменш стійке місце в рейтингу мають Миколаївська ($\Delta=11$), Запорізька ($\Delta=15$) та Сумська області ($\Delta=17$), оскільки величина коливання рейтингового місця становить від 11 до 17 позицій.

Розроблена критеріальна база оцінки результуючого індексу сталого способу життєдіяльності дала можливість провести групування регіонів України в період 2006–2009 рр. з відповідно надвисоким, високим, вищим за середній, середнім, нижчим за середній та низьким рівнем сталого способу життєдіяльності (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка розподілу регіонів України за рівнем сталого способу життєдіяльності в 2006–2009 рр.

Рівень	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік
Вищий за середній	Львівська	Львівська Дніпропетровська	Львівська	Львівська Тернопільська Івано-Франківська Харківська
Середній	Івано-Франківська Дніпропетровська Полтавська Харківська Закарпатська Одеська АР Крим Тернопільська Вінницька Донецька Запорізька Рівненська Волинська Чернігівська Хмельницька Луганська Київська Миколаївська Чернівецька Черкаська Сумська Житомирська	Івано-Франківська Харківська Тернопільська Одеська Закарпатська Полтавська АР Крим Донецька Київська Хмельницька Запорізька Чернівецька Рівненська Волинська Миколаївська Вінницька Черкаська Чернігівська Луганська Сумська Житомирська	Дніпропетровська Івано-Франківська Одеська Сумська Тернопільська Закарпатська Харківська АР Крим Полтавська Донецька Київська Луганська Чернівецька Чернігівська Хмельницька Вінницька Волинська Миколаївська	Дніпропетровська Закарпатська Одеська Миколаївська Хмельницька Запорізька Київська Полтавська Донецька АР Крим Волинська Чернігівська Луганська Рівненська Вінницька Сумська Чернівецька Черкаська
Нижчий за середній	Кіровоградська Херсонська	Кіровоградська Херсонська	Рівненська Кіровоградська Черкаська Житомирська Херсонська Запорізька	Херсонська Житомирська Кіровоградська

Необхідно зазначити, що за результатами групування областей у 2006–2009 рр. жодна з областей не увійшла до групи з надвисоким та високим рівнями сталого способу життєдіяльності і лише від 4 до 16% регіонів мали в різні роки рівень сталого способу життєдіяльності вище за середній. Переважна більшість областей України мають середній рівень сталого способу життєдіяльності, у різні роки їх частка становить від 72 до 88 %. Позитивним фактом є те, що жодна з областей України в досліджуваний період не увійшла до групи з низьким рівнем сталого способу життєдіяльності. Проте від 8 до 24% областей у різні роки мали рівень сталого способу життєдіяльності нижче за середній.

Необхідно зазначити, що упродовж 2006–2009 рр. Львівська, Івано-Франківська та Дніпропетровська області (у 2009 р. Тернопільська область замінила Дніпропетровську) займали перші три місця рейтингу регіонів. На противагу цьому три останні місця рейтингу в 2006–2009 рр. займали Житомирська, Херсонська та Кіровоградська області (у 2008 р. Кіровоградську область замінила Запорізька). Найкращі показники в досліджуваному періоді можна спостерігати в 2006 та 2007 рр., оскільки 92% регіонів мали середній та вищий рівень сталого способу життєдіяльності. У 2008 р. цей показник знизився на 16%, що пов'язано з кризовими явищами в економічній сфері. З 2009 р. спостерігається позитивна тенденція, оскільки частка областей із середнім та вищим за середній рівнями сталого способу життєдіяльності зростає до 88%. Крім того, в 2009 р. 16% регіонів мали рівень сталого способу життєдіяльності вище за середній, що є максимальним показником за досліджуваний період.

В дисертації удосконалено методичні підходи до формування організаційно-економічного механізму управління сталим способом життєдіяльності (рис. 2), який, на відміну від існуючих, враховує регіональні особливості формування його умов. До складу механізму входять цільовий, ресурсний, методичний та факторний блоки. Метою управління є формування сталого способу життєдіяльності людини. Факторний блок містить соціальні, економічні та екологічні чинники, на які впливають фінансово-кредитними, організаційно-адміністративними, ринковими, правовими, соціально-психологічними методами. Ресурсний блок містить економічні і фінансові ресурси, інформаційно-комунікаційні ресурси та соціально-організаційний потенціал, при використанні яких реалізується вибраний метод управління.

На основі проведеного групування регіонів запропоновано комплекс заходів щодо підвищення рівня сталого способу життєдіяльності для виокремлених груп, що дозволить адміністрації регіонів приймати ефективні управлінські рішення з метою підвищення сталого способу життєдіяльності

населення регіону шляхом впливу на соціальні, економічні та екологічні показники.

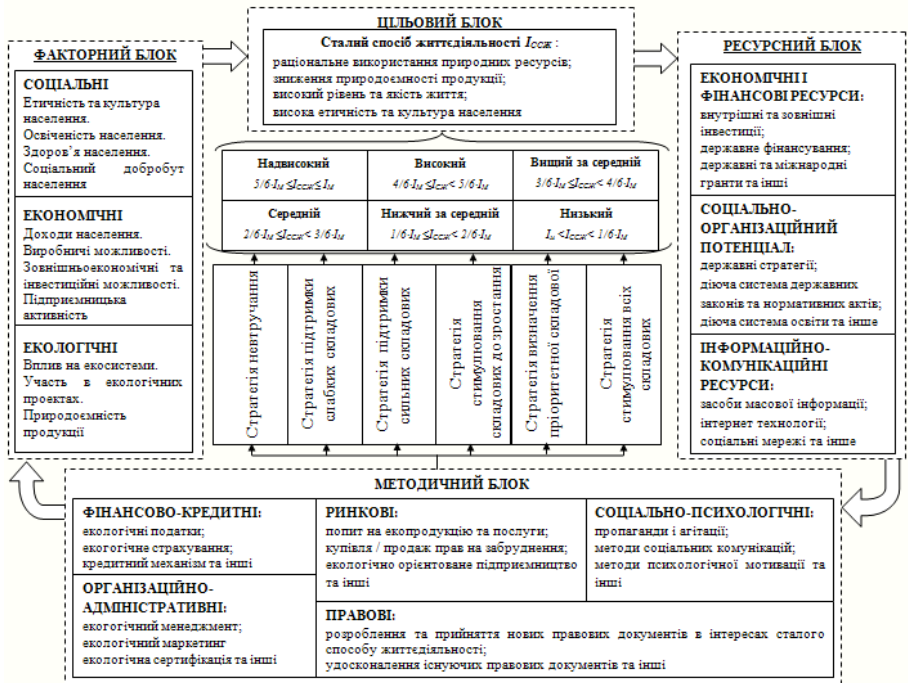

Рис. 2. Організаційно-економічний механізм управління сталим способом життя/якість життя

Запропонований організаційно-економічний механізм управління дозволяє на основі розрахованого значення результуючого індексу вибрати спеціальний комплекс заходів для впливу на відповідні інтегральні показники з метою підвищення рівня сталого способу життя/якість життя.

ВИСНОВКИ

Отримані результати дисертаційного дослідження полягають у вирішенні важливого науково-прикладного завдання, яке пов'язане з розробленням еколого-економічного інструментарію формування умов сталого способу життя/якість життя та дозволяють зробити такі висновки і рекомендації.

1. У результаті ретроспективного аналізу взаємозв'язку між проблемами економічного зростання та раціонального використання природних ресурсів було виявлено, що ключовим фактором при вирішенні цих проблем є перехід до сталого способу життєдіяльності, який пов'язаний зі зміною нерациональних, несталих моделей виробництва та споживання, викориненням бідності та збереженням навколишнього природного середовища.

2. Виявлено, що на формування сталого способу життєдіяльності впливають такі фактори: етичність та культура населення, освіченість населення, здоров'я населення, соціальний добробут населення, доходи населення, виробничі можливості регіону, зовнішньоекономічні та інвестиційні можливості, підприємницька активність, вплив на екосистеми, участь в екологічних проєктах, природоємність продукції.

3. Визначено взаємозв'язки та співвідношення категорії «сталий спосіб життєдіяльності» з іншими соціальними, економічними та психологічними категоріями (такими, як якість, рівень та стиль життя) з урахуванням екологічних чинників життєдіяльності людини. Встановлено, що категорія «сталий спосіб життєдіяльності» є системоутворюючою і включає в себе перераховані категорії. В дисертації викладено авторське трактування терміну «сталий спосіб життєдіяльності», під яким розуміється спосіб життєдіяльності та поведінки соціуму, що сприяє формуванню високої етичності та культури, підвищенню рівня і якості життя, раціональному використанню природних ресурсів і зниженню природоємності продукції та послуг, не ставлячи при цьому під загрозу потенційні потреби майбутніх поколінь.

4. Запропоновано науково-методичний підхід до оцінки сталого способу життєдіяльності на основі векторної моделі з трьома рівнями агрегування інтегральних, синтетичних і простих показників, який дозволяє врахувати фактор невизначеності та різну значущість соціальної, економічної й екологічної компонент сталого способу життєдіяльності.

5. Сформовано ієрархічну систему показників і розраховано індекс сталого способу життєдіяльності ($I_{ССЖ}$) для регіонів України у 2006–2009 рр., що дало змогу побудувати рейтинг областей, визначити позитивні та негативні тенденції, а також величину коливання рейтингового місця регіону Δ . Визначено, що в 68% регіонів України спостерігається тенденція до зниження рівня сталого способу життєдіяльності з 2006 по 2009 р. Найкращий результат має Львівська область, оскільки упродовж всього досліджуваного періоду вона зберегла перше місце, а величина відхилення Δ дорівнює 0. Також відносно стабільність у рейтингу мали Івано-Франківська, Закарпатська, Житомирська ($\Delta=1$), Херсонська ($\Delta=2$), Дніпропетровська, Донецька, Одеська та Черкаська області ($\Delta=3$), оскільки величина коливання

рейтингового місця становить від 1 до 3 позицій. Найменш стійке місце в рейтингу мають Миколаївська ($\Delta=11$), Запорізька ($\Delta=15$) та Сумська області ($\Delta=17$), оскільки величина коливання рейтингового місця становить від 11 до 17 позицій.

6. На основі розрахованого індексу сталого способу життєдіяльності запропоновано групування регіонів України з надвисоким, високим, вищим за середній, середнім, нижчим за середній та низьким рівнями і для кожної групи розроблено комплекс заходів щодо підвищення рівня сталого способу життєдіяльності. Визначено, що жодна з областей не увійшла до групи з надвисоким та високим рівнями сталого способу життєдіяльності і лише від 4 до 16% регіонів мали в різні роки рівень сталого способу життєдіяльності вище за середній. Переважна більшість областей України мають середній рівень сталого способу життєдіяльності, у різні роки їх частка становить від 72 до 88 %. Позитивним моментом є те, що жодна з областей України в досліджуваний період не увійшла до групи з низьким рівнем сталого способу життєдіяльності.

7. В дисертації удосконалено методичні підходи до формування організаційно-економічного механізму управління сталим способом життєдіяльності, які відрізняються від існуючих врахуванням регіональних особливостей його формування. Це дозволяє адміністрації регіонів приймати ефективні управлінські рішення з метою підвищення сталого способу життєдіяльності населення регіонів шляхом впливу на соціальні, економічні та екологічні фактори визначеними методами управління та з використанням відповідних ресурсів.

8. Запропоновані у дисертації методичні підходи та рекомендації щодо розроблення еколого-економічного інструментарію формування умов сталого способу життєдіяльності використані в роботі СФ ВАТ «Український науковий центр технічної екології», враховуються під час розроблення проектів програм Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Сумській області, а окремі теоретичні та практичні аспекти впроваджені в навчальний процес Сумського державного університету.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділи монографій

1. Ковалев Б. Л. Информационный вектор социально-экономического развития: ретроспективный анализ / Л. Г. Мельник, В. Н. Авдасев, Б. Л. Ковалев // Социально-экономические проблемы информационного общества: монография / под ред. д-ра экон. наук, проф. Л. Г. Мельника, канд. экон. наук М. В. Брюханова. – Сумы : ИТД «Университетская книга»,

2010. – Вып. 2. – С. 776–791. *Особистий внесок: проаналізовано соціально-економічні трансформації способу життєдіяльності суспільства на основі вітчизняного досвіду ведення господарської діяльності на окремо взятій території.*

2. Ковалев Б. Л. Роль устойчивого образа жизни в гармонизации социально-экономического развития территории / Б. Л. Ковалев // Гармонизация социально-экономического развития как магистральное направление повышения конкурентоспособности современного государства / под ред. С. Г. Емельянова, И. В. Минаковой. – Орёл: АПЛИТ, 2011. – С. 251–261.

Статті у наукових фахових виданнях

3. Ковальов Б. Л. Стратегії сталого розвитку: історична ретроспектива / Б. Л. Ковальов // Механізм регулювання економіки. – 2009. – Т. 1, № 4. – С. 192–197.

4. Ковальов Б. Л. Понятійно-концептуальні засади дослідження сталого способу життя / Б. Л. Ковальов // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2010. – Т. 11, Вип. 262. – С. 2910–2915.

5. Ковальов Б. Л. Науково-теоретичні підходи до аналізу дефініційної основи сталого способу життя / Б. Л. Ковальов // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 2. – С. 151–159.

6. Ковальов Б. Л. Науково-методичні підходи до комплексної оцінки способу життя / Б. Л. Ковальов // Наукові праці Донецького державного університету управління. Серія: Економічна; вип. 37–3. – Донецьк: ДонНТУ, 2009. – С. 25–31.

7. Ковальов Б. Л. Науково-методичні підходи до формування сталого способу життя / С. В. Шевцова, Б. Л. Ковальов // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 1. – С. 230–234. *Особистий внесок: запропоновано векторну модель оцінки та організаційно-економічний механізм управління сталим способом життєдіяльності.*

Матеріали наукових конференцій

8. Ковалев Б. Л. Нравственные факторы экономического развития на примере Трудового Братства Н. Н. Неплюева / Б. Л. Ковалев // Проблемы та шляхи вдосконалення економічного механізму підприємницької діяльності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 19-20 березня 2009 р. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2009. – Том 3. – С. 38–41.

9. Ковалев Б. Л. Социально-экономические основы устойчивого развития социума на примере Трудового Братства Н. Н. Неплюева / Л. Г. Мельник, Б. Л. Ковалев // Осознание Культуры – залог обновления общества. Вклад современной науки в общечеловеческую культуру : материалы 10-й Международной научно-практической конференции, 17–18 апреля 2009 г. – Севастополь: Издательство СевНТУ, 2009. – С. 43–47.

Особистий внесок: проаналізовано соціально-економічні основи сталого способу життєдіяльності громади в контексті деяких економічних функцій етичності.

10. Ковалев Б. Л. Социально-экономические трансформации: опыт отечественной истории / Л. Г. Мельник, Б. Л. Ковалев // Процес управління суспільним розвитком: виклики, реформи, досягнення: збірник матеріалів Другої міжнародної наукової конференції, 27-23 травня 2009 р. – Суми, 2009. – С. 95–96. *Особистий внесок: проаналізовано соціально-економічні трансформації сталого способу життєдіяльності населення на прикладі окремо взятої громади.*

11. Ковальов Б. Л. Аналіз факторів впливу на формування сталого способу життя / Б. Л. Ковальов // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: збірник тез доповідей Десятої щорічної Всеукраїнської наукової конференції, 20-21 квітня 2010 р. – Суми : СумДУ, 2010. – Ч.1. – С. 134–136.

12. Ковальов Б. Л. Аналіз досвіду формування сталого способу життя (на прикладі трудового братства М. М. Неплюєва) / Б. Л. Ковальов // Краєзнавство: науково-методичний та практичний аспекти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 8–10 червня 2010 р. – Суми : РВВ СОІППО, 2010. – С. 64–66.

13. Ковалев Б. Л. Научно-теоретические подходы к анализу инновационно-устойчивого образа жизни / С. В. Шевцова, Б. Л. Ковалев // Инновационная Россия: опыт регионального развития : сборник научных трудов по материалам Международного инновационного форума, 28–30 мая 2010 г. – Курск : Курский государственный технический университет, 2010. – С.183–188. *Особистий внесок: виокремлено ключові напрями зміни існуючого способу життєдіяльності соціуму на інноваційно сталій.*

Анотація

Ковальов Б. Л. Еколого-економічний інструментарій формування умов сталого способу життєдіяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього природного середовища. – Сумський державний університет, Суми, 2011.

Дисертація присвячена розвитку теоретичних, науково-методичних та практичних підходів до розроблення еколого-економічного інструментарію формування умов сталого способу життєдіяльності. Автором розроблено науково-методичний підхід до оцінки сталого способу життєдіяльності на основі векторної моделі та удосконалено методичні підходи до формування організаційно-економічного механізму управління сталим способом життєдіяльності. Проведено оцінку рівня сталого способу життєдіяльності населення регіонів України на основі сформованої ієрархічної системи

показників у період 2006–2009 рр. Проведено групування регіонів за рівнем сталого способу життєдіяльності: з надвисоким, високим, вищим за середній, середнім, нижчим за середній та низьким. Запропоновано комплекс заходів щодо підвищення рівня сталого способу життєдіяльності для виокремлених груп.

Ключові слова: сталий спосіб життєдіяльності, сталий розвиток, навколишнє природне середовище, механізм управління, критеріальна база, агрегування, методи оцінки.

Аннотація

Ковалев Б. Л. Эколого-экономический инструментарий формирования условий устойчивого способа жизнедеятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.06 – экономика природопользования и охраны окружающей природной среды. – Сумский государственный университет, Сумы, 2011.

Диссертация посвящена развитию теоретических, научно-методических и практических подходов к разработке эколого-экономического инструментария формирования условий устойчивого способа жизнедеятельности. Автором разработан научно-методический подход к оценке устойчивого способа жизнедеятельности на основе векторной модели с тремя уровнями агрегирования интегральных, синтетических и простых показателей и с учётом разной значимости социальной, экономической и экологической компонент устойчивого способа жизнедеятельности.

В диссертации определены взаимосвязи и соотношения категории «устойчивый способ жизнедеятельности» с другими социальными, экономическими и психологическими категориями (такими, как качество, уровень и стиль жизни), что позволило учесть экологические факторы жизнедеятельности человека и предложить авторскую трактовку дефиниции «устойчивый способ жизнедеятельности», под которым понимается способ жизнедеятельности и поведения социума, способствующий формированию высокой этичности и культуры, повышению уровня и качества жизни, рациональному использованию природных ресурсов и снижению природоемности продукции и услуг, не ставя при этом под угрозу потенциальные потребности будущих поколений.

В работе усовершенствованы методические подходы к определению результирующего индекса устойчивого способа жизнедеятельности, основанные на расчете весовых коэффициентов Фишберна и разной приоритетности социальной, экономической и экологической компонент устойчивого способа жизнедеятельности. Проведена оценка уровня устойчивого способа жизнедеятельности населения регионов Украины на основе расчета значений предложенного индекса с использованием разработанной иерархической системы показателей, а также сформирован рейтинг областей в период 2006–2009 гг.

В диссертации разработана критериальная база оценки устойчивого способа жизнедеятельности и его компонент, что позволило провести группирование регионов по уровню устойчивого способа жизнедеятельности: со сверхвысоким, высоким, выше среднего, средним, ниже среднего и низким, а также проанализировать изменение распределения регионов по группам в динамике в период 2006–2009 гг.

В диссертационной работе усовершенствованы методические подходы к формированию организационно-экономического механизма управления устойчивым способом жизнедеятельности, которые учитывают региональные особенности его формирования. Это позволит администрации регионов принимать эффективные управленческие решения с целью повышения устойчивого способа жизнедеятельности населения регионов путем воздействия на социальные, экономические и экологические факторы с помощью финансово-кредитных, организационно-административных, рыночных, правовых и социально-психологических методов управления, используя соответствующие ресурсы. Предложенный организационно-экономический механизм управления позволяет на основе рассчитанного значения результирующего индекса выбрать специальный комплекс мер для воздействия на соответствующие социальные, экономические и экологические интегральные показатели с целью повышения уровня устойчивого образа жизнедеятельности.

Ключевые слова: устойчивый способ жизнедеятельности, устойчивое развитие, окружающая среда, механизм управления, критериальная база, агрегирование, методы оценки.

SUMMARY

Kovalev B. L. Economic and ecological tools for formation conditions of the sustainable lifestyle. – Manuscript.

Thesis to gain a candidate degree in economic sciences by specialty 08.00.06 – Environmental Economics and Environmental Protection. – Sumy State University, Sumy, 2011.

The dissertation is devoted to the development of theoretical, scientific, methodological and practical approaches to improve environmental and economic tools for formation conditions of the sustainable lifestyle. The author developed the scientific and methodological approach to the evaluation of sustainable lifestyles, based on the vector model and improved methodological approaches to formation of the sustainable lifestyle management mechanism. The evaluation of the level of sustainable lifestyle population in the regions of Ukraine in the period 2006–2009 was made. All regions were divided into several groups: very high, high, above medium, medium, below medium and low levels of sustainable lifestyle. The complex of activities to improve the sustainable lifestyle was proposed for definite groups.

Key words: sustainable lifestyle, sustainable development, environment, mechanism of management, criterial base, aggregation, evaluation methods.

Підписано до друку 15.09.2011 р.
Обл.-вид. арк. 0,9.
Ум. друк. арк. 1,1.

Формат 60x90/16.
Тираж 100 пр.
Замовлення №

Папір ксероксний.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Друк офс.

Видавництво СумДУ при Сумському державному університеті
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

Свідоцтво про внесення видавничої справи до Державного реєстру ДК № 3062 від 17.12.2007 р.
Надруковано у друкарні СумДУ
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.